

S T U D I A

Przedmiot, teoria i metodologia nauki o stosunkach międzynarodowych

Edward Halizak

Uniwersytet Warszawski

Celem artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie o teoretyczno-metodologiczną tożsamość nauki o stosunkach międzynarodowych. Nawiązuje ono do pytania postawionego przez wybitnego badacza stosunków międzynarodowych Mortona Kaplana w 1961 r.: czy stosunki międzynarodowe są dyscypliną naukową?¹ Dyskusja na ten temat w Polsce i w świecie rozpoczęła się po drugiej wojnie światowej. Ludwig Ehrlich w 1947 r. pisał, że „nauka o stosunkach międzynarodowych zajmuje się tą najszerszą stroną współżycia ludzi, którą jest współżycie całej ludzkości, »współżycie narodów«”, a Remigiusz Bierzanek w 1971 r. utrzymywał, że „dyscyplina naukowa stosunki międzynarodowe powstała nie z podziału istniejącej dotychczas szerszej dyscypliny, ale w sposób syntetyczny”. Był więc pierwszym badaczem w Polsce, który wskazał na wielo- i interdyscyplinarny charakter tej nauki.

Artykuł opiera się na założeniu mówiącym, że na podstawie kryteriów ontologicznych, epistemologicznych i metodologicznych można zidentyfikować cechy dyscyplinarności nauki o stosunkach międzynarodowych. W wymiarze ontologicznym kategorie „suwerenności” i „międzynarodowości” oraz wydzielenie poziomów analizy umożliwiają określenie przedmiotu i zakresu badań nauki o stosunkach międzynarodowych, która w wymiarze epistemologicznym charakteryzuje się posiadaniem własnych teorii i bogatej tradycji teoretyzowania. Nauka o stosunkach międzynarodowych charakteryzuje się specyficzną, przystosowaną do przedmiotu badania metodologią.

Nauka o stosunkach międzynarodowych ma również własną historię i historiografię – to ważne kryteria sprzyjające kształtowaniu się tożsamości dyscypliny i samoświadomości teoretyczno-metodologicznej uczonych prowadzących działalność badawczą w tej dziedzinie.

Edward Halizak – profesor doktor habilitowany, Instytut Stosunków Międzynarodowych, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Uniwersytet Warszawski.

Wynagrodzenie autorskie sfinansowane zostało przez Stowarzyszenie Zbiorowego Zarządzania Prawami Autorskimi Twórców Dzieł Naukowych i Technicznych KOPIPOL z siedzibą w Kielcach z opłat uzyskanych na podstawie art. 20 oraz art. 20¹ ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych.

¹ M. Kaplan, *Is International Relations a Discipline?*, „Journal of Politics” 1961, Vol. 23, s. 62–76.

Słowa kluczowe: obszar badawczy nauki o stosunkach międzynarodowych, Remigiusz Bierzanek, Ludwik Ehrlich, realizm, neoliberalizm instytucjonalny, międzynarodowość, pozytywizm, postpozytywizm, analiza polityki zagranicznej, poziomy analizy, teorie stosunków międzynarodowych, historiografia nauki o stosunkach międzynarodowych, realizm naukowy

Powszechna akceptacja terminu „nauka o stosunkach międzynarodowych” przez badaczy podejmujących problematykę międzynarodową nie może być interpretowana inaczej niż jako uznanie, że ich badania obejmują ściśle określony obszar i są prowadzone z zastosowaniem właściwych narzędzi teoretyczno-metodologicznych. Dyskusja o tym, czy ta dziedzina badań spełnia kryteria samodzielnej dyscypliny naukowej, toczy się w naszym kraju od początku lat 70. ubiegłego stulecia. Celem artykułu jest próba udzielenia odpowiedzi na pytanie o kryteria identyfikacji nauki o stosunkach międzynarodowych jako samodzielnej dyscypliny. Aby odnieść się do tego problemu, analizie poddano jej wymiary ontologiczny, epistemologiczny i metodologiczny, tj. kryteria stosowane w filozofii nauk społecznych w określaniu dyscyplinarności danej dziedziny wiedzy.

1. Kontekst historyczny i instytucjonalny

W naukach społecznych i humanistycznych prawidłowością jest wyłanianie się nowych dyscyplin, pojmowanych jako społeczne instytucje i struktury, w ramach których prowadzi się wyodrębnione, oparte na kryterium przedmiotowo-podmiotowym, badania oraz nauczanie uniwersyteckie. Poszczególne dyscypliny naukowe powstawały w procesie podziału i syntezy różnych dyscyplin z obszaru nauk, traktowanym zawsze jako naturalny i niezbędny mechanizm umożliwiający tworzenie się nowej wiedzy oraz tego, co nazywamy postępowaniem naukowym. Odwołując się do teorii konstruktywizmu, możemy powiedzieć, że akademickie dyscypliny są społecznie konstruowane z myślą o zwiększeniu możliwości badania i spełnienia oczekiwań praktyki. To efekt poszukiwania bardziej adekwatnych odpowiedzi na pytania, których nie sposób udzielić na gruncie dotychczasowych dyscyplin. Nie inaczej było w przypadku nauki o stosunkach międzynarodowych. Jej rozwój łączył się z pytaniami o istotę relacji między suwerennymi państwami narodowymi powstającymi po rewolucji francuskiej, na które nie można było odpowiedzieć na gruncie prawa wewnętrznego i tradycyjnej filozofii. Stąd geneza terminu „międzynarodowości” (ang. *international*).

Tradycje nauki o stosunkach międzynarodowych sięgają okresu międzywojennego, kiedy pod auspicjami Ligi Narodów organizowano konferencje poświęcone ich dydaktyce. Aktywny uczestnik konferencji, wybitny znawca prawa międzynarodowego Ludwik Ehrlich w wydanej 68 lat temu pracy *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych* pisał: „Nauka o stosunkach międzynarodowych zajmuje się tą

najszerszą stroną współzycia ludzi, którą jest współzycie całej ludzkości, współzycie narodów”².

Ćwierć wieku później profesor Remigiusz Bierzanek opublikował pracę pod tytułem *Współczesne stosunki międzynarodowe*, w której znalazły się ważne wypowiedzi na temat tego, czym są stosunki międzynarodowe i na czym polega istota ich badań. Stwierdził w niej, że „stosunki międzynarodowe to nie tylko stosunki oficjalne pomiędzy państwami, stosunki między rządami, ale także szeroki wachlarz kontaktów gospodarczych i kulturowych pomiędzy obywatelami i organizacjami działającymi w tych państwach”³. Wskazał też na wielo- i interdyscyplinarny rodowód tej dziedziny badań: „Dyscyplina naukowa stosunki międzynarodowe powstała nie z podziału istniejącej dotychczas szerszej dyscypliny, ale w sposób syntetyczny”⁴. Równie interesujące jest to, że już w 1971 r. profesor Bierzanek utrzymywał, iż „za wyodrębnieniem »stosunków międzynarodowych« w osobną dyscyplinę naukową i nauczania przemawiają względy praktyczne; rozwój współpracy międzynarodowej, będący wynikiem gwałtownie wzrastającej współzależności między narodami i państwami w dziedzinie gospodarczej, politycznej i kulturalnej, stwarza silnie odczuwaną potrzebę badań naukowych w dziedzinie stosunków międzynarodowych, a także potrzebę zapewnienia należnego miejsca temu przedmiotowi w programach nauczania na poziomie uniwersyteckim”⁵.

Sformułowana przez profesora Bierzanka ponad cztery dekady temu idea wydzielenia samodzielnej dyscypliny naukowej o nazwie „nauka o stosunkach międzynarodowych” jest obecnie powszechnie akceptowana przez badaczy stosunków międzynarodowych w Polsce, który tworzą rozwiniętą wspólnotę epistemiczną, skupioną na wyższych uczelniach i w ośrodkach badawczych. Liczna rzesza badaczy pracuje na uczelniach prowadzących studia na kierunku „stosunki międzynarodowe”. Rozwój dydaktyki tej dyscypliny na polskich uczelniach wyższych jest potwierdzeniem społecznego zapotrzebowania na ten rodzaj wiedzy, dostarczanej przez liczne instytuty, katedry i zakłady stosunków międzynarodowych. Lista publikacji i czasopism naukowych poświęconych owej problematyce świadczy jednoznacznie o postępie, jaki dokonał się w tej dziedzinie nauki. Wydano również podręczniki akademickie służące dydaktyce stosunków międzynarodowych⁶. Podobnie rzecz się ma w państwach Zachodu, gdzie poziom instytucjonalizacji badań w tej dyscyplinie jest jeszcze bardziej zaawansowany.

Pojęcie „nauka o stosunkach międzynarodowych” implikuje istnienie naukowych procedur badania tej dziedziny stosunków społecznych i humanistyki. To właśnie one

² L. Ehrlich, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Kraków 1947, s. 2.

³ R. Bierzanek, *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Warszawa 1972, s. 8.

⁴ Ibidem, s. 22.

⁵ Ibidem, s. 24.

⁶ E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2006; E. Cziomer, L.W. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2007; T. Łoś-Nowak, *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wrocław 2008.

w formie teorii i właściwej metodologii uwzględniającej przedmiot badania stały się dobitnym argumentem na rzecz dyscyplinarnej odrębności⁷. O potrzebie naukowego ujmowania stosunków międzynarodowych jako pierwsi pisali Edward Carr⁸ oraz Hans Morgenthau⁹.

Współcześnie polscy badacze stosunków międzynarodowych, mimo że wywodzą się z innych dyscyplin (ekonomia, historia, nauki polityczne, socjologia, prawo), jednoznacznie sytuują swoje badania w ramach nauki o stosunkach międzynarodowych – co należy traktować jako przejaw ich nowej świadomości teoretyczno-metodologicznej. W państwach Zachodu stało się to znacznie wcześniej. W pracy anglosaskich autorów, Roberta Jacksona i Georga Sørensen¹⁰, której redaktorem naukowym w polskim przekładzie była profesor Teresa Łoś-Nowak, w sposób całościowy uzasadnia się teoretyczno-metodologiczny status nauki o stosunkach międzynarodowych. Inną – uznaną w skali międzynarodowej – publikacją na ten temat jest nietłumaczona na język polski *Encyklopedia stosunków międzynarodowych* pod redakcją Waltera Carlsnaesa, Thomasa Risse'a i Beth A. Simmons¹¹.

Na powstanie i rozwój stosunków międzynarodowych jako odrębnego przedmiotu badań naukowych oraz nauczania składa się dorobek wielu dyscyplin. Dotychczasowa praktyka wskazuje, że organiczny rozwój tej nauki nie jest kierowany przeciw innym dyscyplinom, ale zarazem wyraża przekonanie uprawiających ją badaczy, że w ramach dotychczasowych dyscyplin nauk społecznych nie jest możliwe całościowe ujęcie problematyki stosunków międzynarodowych. Innymi słowy zgodzono się, że pytania badawcze stawiane na ich gruncie nie przynosiły adekwatnych odpowiedzi i pogłębionej wiedzy naukowej o stosunkach międzynarodowych jako wyjątkowo złożonej i wielowymiarowej rzeczywistości społecznej.

Naukę o stosunkach międzynarodowych i na Zachodzie, i w Polsce wyodrębnia się jako samodzielną i integralną dyscyplinę w obszarze nauk społecznych i humanistycznych o istotnym przedmiocie badania. To pierwsze, jak pisał przed laty Ehrlich, odnoszą się do relacji między różnymi narodowościami i kulturami. Przedmiotem badania są tożsamości jednostkowe i grupowe, bezpieczeństwo człowieka i grup społecznych, prawa człowieka, pokój, kultura, moralność i etyka międzynarodowa, sprawiedliwość międzynarodowa, zachowania decydentów i proces podejmowania przez nich decyzji. Na potrzebę wyodrębnienia dyscypliny, która podejmowałaby powyższą problematykę w obrębie humanistyki i nauk społecznych, wskazywał już przed laty

⁷ T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*, Wrocław 2006; J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2007.

⁸ E. Carr, *The Twenty Year's Crisis, 1919–1939. An Introduction to the Study of International Relations*, London 1939.

⁹ H. Morgenthau, *Scientific Man vs. Power Politics*, Chicago 1946.

¹⁰ R. Jackson, G. Sørensen, *Introduction to International Relations. Theories and Approaches*, Oxford 2010.

¹¹ W. Carlsnaes, T. Risse, B.A. Simmons (eds), *The Handbook of International Relations*, London 2010.

wybitny polski badacz Stanisław Ossowski, utrzymując, że nauka o obcych ludach (ludoznawstwo) to istotna dyscyplina obok takich, jak nauka o państwie i rządzeniu, ekonomia, historia, fizjologia, psychologia oraz socjologia¹².

Treści społeczne tworzące obszar badawczy nauki o stosunkach międzynarodowych są pochodną tego, że bada ona stosunki między zorganizowanymi w grupy społeczne państwami suwerennymi i ich podstrukturami (państwami – wymiar polityczny, gospodarkami narodowymi – wymiar ekonomiczny, kulturami narodowymi – wymiar kulturowy), a także stosunki między podmiotami pozapaństwowymi. Te pierwsze obejmują problematykę działań i oddziaływań suwerennych państw względem siebie, tworzących system międzynarodowy funkcjonujący wedle ustalonych wzorców, reguł i norm. Te drugie, określane mianem transnarodowych, tworzą złożoną sieć interakcji między ważnymi podmiotami pozarządowymi mającymi siedziby w różnych państwach.

Nauka o stosunkach międzynarodowych to nauka o najszerszym przedmiocie badania, tj. cywilizacji światowej, złożonej z państw narodowych i systemu międzynarodowego, narodów i cywilizacji lokalnych, gospodarki światowej, wymiany międzykulturowej i ekosystemu¹³.

Nauka o stosunkach międzynarodowych to dyscyplina o określonym obszarze badawczym i strukturze wiedzy funkcjonująca i rozwijająca się wedle ustalonych reguł. Ważnymi konstytuującymi ją elementami są historiografia i instytucje współpracy międzynarodowej, jak International Studies Association, World International Studies Conference, European International Studies Association. Najważniejszym zaś kryterium identyfikującym tę dziedzinę jako dyscyplinę naukową są założenia badawcze w formie metateorii, tj. swoistego rodzaju fundamentu, na którym tworzona jest wiedza w formie teorii. Chodzi tu o założenia dotyczące ontologii, epistemologii i metodologii.

2. Ontologia stosunków międzynarodowych – wyodrębnienie obszaru badawczego

Wywodzący się z filozofii termin „ontologia” implikuje rozstrzygnięcia niezbędne w identyfikacji pojęcia i istoty stosunków międzynarodowych; rozstrzygnięcia ontologiczne odnoszą się bowiem do tego, co pierwotne, i są związane z naturą danego bytu. Dzięki nim możliwe jest uporządkowanie zjawisk i procesów rzeczywistości międzynarodowej. Bogata tradycja badania i nauczania stosunków międzynarodowych doprowadziła do wykształcenia się i zakorzenienia w świadomości badaczy przekonania o istotnych cechach rzeczywistości międzynarodowej, w wyniku czego

¹² S. Ossowski, *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa 1983, s. 24–25.

¹³ T. Klementewicz, *Teorie stosunków międzynarodowych w strukturze wiedzy humanistycznej w systemie światowym (cywilizacji światowej)*, w: A. Gałganek, E. Halizak, M. Pietraś (red.), *Wielo- i interdyscyplinarność nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2012, s. 387–415.

uksztaltowało się intersubiektywne jej pojmowanie w postaci uzgodnionego obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych.

Differentia specifica obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych jest funkcją założenia ontologicznego, że jej przedmiotem jest przestrzeń działań i oddziaływań państw i innych uczestników stosunków międzynarodowych, które mogą być klasyfikowane wedle kryteriów rodzaju, form, sposobów i metod przejawienia się. Przestrzeń, o której mowa, ujmujemy za pomocą trzech fundamentalnych kategorii pojęciowych identyfikujących stosunki międzynarodowe jako specyficzną dziedzinę stosunków społecznych. Są to: międzynarodowość¹⁴, anarchia międzynarodowa¹⁵, suwerenność państwa¹⁶. Stanowią one podstawowe kategorie analityczne, które należy traktować jako ontologicznie pierwotne wobec innych pojęć tworzących język dyscypliny „nauka o stosunkach międzynarodowych”.

Są to kategorie „same w sobie”, bezwarunkowe i bezkontekstowe. Dla nauki o stosunkach międzynarodowych mają walor esencjonalny w tym sensie, że odzwierciedlają fundamentalne właściwości i prawidłowości tej sfery stosunków społecznych. Nie są one w żadnej mierze pochodną i konkretyzacją innych pojęć, zatem ich treści znaczeniowe są całkowicie rozłączne w stosunku do fundamentalnych pojęć innych dyscyplin nauk społecznych.

Na gruncie filozofii nauki przyjmuje się, że zarówno to, co wyjaśniamy, jak i to, przez co wyjaśniamy, musi być uchwycone za pomocą określonych kategorii pojęciowych. Posługując się systemem kategorii pojęciowych dyscypliny, czynimy założenia ontologiczne odnośnie do tego, co badamy. Odzwierciedlają one teoretyczny rozwój każdej dyscypliny (sferę epistemologii), a logiczna spójność danego systemu kategoryjnego przesądza także o metodologicznej poprawności procedur badawczych.

System kategorii pojęciowych obecnie stosowany w nauce o stosunkach międzynarodowych osiągnął już poziom rozwoju (w sensie konceptualizacji i intersubiektywnej zgodności), który pozwala jednoznacznie wyodrębnić jej obszar badawczy. Kategorie te można usystematyzować, dzieląc je na dwie grupy. Pierwsza, związana z suwerennym państwem, obejmuje kategorie takie jak: polityka zagraniczna, interes narodowy, racja stanu, siła i potęga, bezpieczeństwo narodowe. Na drugą, odnoszącą się do systemu międzynarodowego, składają się kategorie: równowaga sił, bezpieczeństwo międzynarodowe, organizacja międzynarodowa, multilateralizm, integracja regionalna, globalizm, wojna i pokój, transnarodowość. Wyróżniając się oryginalnymi treściami znaczeniowymi, tworzą one łącznie specyficzną, właściwą nauce o stosunkach międzynarodowych siatkę pojęciową, która odróżnia ją od innych

¹⁴ A. Gałganek, *Genealogia międzynarodowości. Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 3, s. 7–22.

¹⁵ A. Wendt, *Anarchy Is what Make of It. The Social Construction of Power Politics*, „International Organization” 1992, Vol. 46, s. 391–425.

¹⁶ I. Popiuk-Rysińska, *Suwerenność w rozwoju stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1993; J. Czapotowicz, *Suwerenność*, Warszawa 2013.

dyscyplin nauk społecznych. Ten system kategoryjny wyznacza linię demarkacyjną oraz, co najważniejsze, zespała naukę o stosunkach międzynarodowych jako integralną całość strukturalną i funkcjonalną. Jest na tyle ogólny i spójny, że może być podstawą formułowania założeń badawczych – niezależnie od tego, czy odwołujemy się do badań typu indukcyjnego czy dedukcyjnego.

W kwestii różnicy/braku tożsamości między naukami społecznymi a nauką o stosunkach międzynarodowych można stwierdzić, że podczas gdy te pierwsze badają stosunki międzynarodowe kontekstowo – najczęściej z punktu widzenia stosunków wewnętrznych – to nauka o stosunkach międzynarodowych bada je kompleksowo, czyli jako system, którego podstawowe kategorie pojęciowe mają charakter endogeniczny, wyrastają bezpośrednio z materii stosunków międzynarodowych, niektóre zaś są pochodną, uszczegółowieniem i konkretyzacją pojęć zaczerpniętych z innych dyscyplin (jak np. interesy, wspólnota, ład społeczny).

Bardzo ważną metodą identyfikacji obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych jest zastosowanie metodologicznej reguły polegającej na wyodrębnieniu poziomów analizy¹⁷, takich jak:

- 1) poziom jednostki ludzkiej – decydent w polityce zagranicznej, dyplomata, funkcjonariusz międzynarodowy¹⁸,
- 2) poziom państwa – polityka zagraniczna państwa, subsystemowe teorie nauki o stosunkach międzynarodowych¹⁹,
- 3) poziom regionalny – jako pośredni między państwem a systemem międzynarodowym, gdzie sytuują się studia regionalne (studia azjatyckie, afrykańskie, amerykańskie, europejskie itp.)²⁰,
- 4) poziom systemowy – uogólniany przez kategorię pojęciową „system międzynarodowy”, któremu odpowiadają systemowe teorie stosunków międzynarodowych²¹,
- 5) transnarodowy (ponadnarodowy) poziom analizy, który odnosi się do międzynarodowej aktywności podmiotów pozapaństwowych²².

Stosunki międzynarodowe przejawiają się w formach: stosunków politycznych, ekonomicznych, kulturalnych, wojskowych, prawno-instytucjonalnych i dyplomatycznych – żeby wymienić te najważniejsze. Stosując kryterium przedmiotowe, wyodrębnia się w nich trzy podstawowe dziedziny: stosunki polityczne, ekonomiczne i kulturalne, co jest jednak zabiegiem o charakterze umownym, gdyż we współczesnych stosunkach międzynarodowych zjawiska i procesy międzynarodowe mają właściwość tyleż polityczną, co ekonomiczną i kulturową.

¹⁷ E. Haliżak, M. Pietraś (red.), *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2013.

¹⁸ Z. Pietraś, *Decydowanie polityczne*, Warszawa 1998.

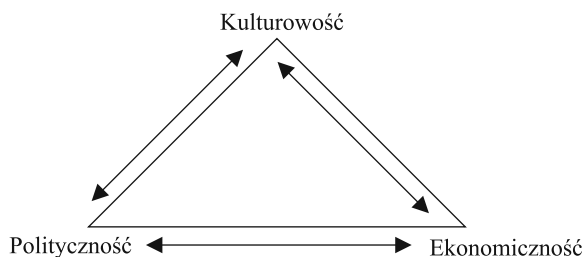
¹⁹ W. Kostecki, *Polityka zagraniczna. Teoretyczne podstawy badań*, Warszawa 1998.

²⁰ E. Stadtmüller i in. (red.), *Regionalizacja w stosunkach międzynarodowych. Aspekty polityczne i gospodarcze*, Toruń 2008.

²¹ R. Kuźniar (red.), *Porządek międzynarodowy u progu XX wieku. Wizje – koncepcje – paradygmaty*, Warszawa 2005.

²² M. Pietraś, K. Marzęda (red.), *Późnowestfalski ład międzynarodowy*, Lublin 2008.

Powyższe kryteria wyodrębniania tworzą układ współrzędnych, za pomocą którego określamy obszar badawczy stosunków międzynarodowych. Ilustrują to rysunek 1 i tabela 1. Prezentowany diagram jest graficznym uogólnieniem trójczłonowej struktury zjawisk i procesów międzynarodowych, skonstruowanej na podstawie współzależnie integralnie ujmowanych kryteriów polityczności, ekonomiczności i kulturowości. Zgodnie z uczynionym założeniem, stosunki międzynarodowe nie są jednoznacznie polityczne, ekonomiczne czy kulturowe, ponieważ te trzy ich wymiary wzajemnie się przenikają i warunkują. Stwarza to wyzwanie badawcze; implikuje potrzebę wielo- i interdyscyplinarnych badań tak określonej przez założenia ontologiczne struktury międzynarodowości. Innymi słowy chodzi o to, aby nie ograniczać się do badania jednej tylko logiki działań i oddziaływań uczestników – np. ekonomicznej – w izolacji od pozostałych. Całościowe ujęcie istoty stosunków międzynarodowych jest możliwe, jeśli uwzględni się jednocześnie logikę działania politycznego, ekonomicznego i kulturowego. Wyrażają to takie kategorie jak: geokultura, ekonomia polityczna stosunków międzynarodowych, kultura polityczna w stosunkach międzynarodowych, geoekonomia, bezpieczeństwo ekonomiczne.

Rysunek 1. Pole stosunków międzynarodowych wedle cech polityczności, ekonomiczności i kulturowości zjawisk i procesów międzynarodowych

Źródło: opracowanie własne.

Inny sposób ujmowania pola stosunków międzynarodowych został przedstawiony w tabelarycznym zestawieniu uwzględniającym kryteria poziomu analizy i formy stosunków międzynarodowych, które znakomicie ułatwia odpowiedź na pytanie, co badać w obszarze nauki o stosunkach międzynarodowych (tabela 1).

W obszarze badawczym stosunków międzynarodowych wyodrębniły się wyraziście określone specjalności naukowe z odniesieniami do kryteriów poziomu analizy, form i dziedzin stosunków międzynarodowych. Są to:

- 1) badania polityki zagranicznej państw,
- 2) studia regionalne: regionalizm, integracja regionalna,
- 3) badania systemu międzynarodowego: narody zjednoczone, społeczność międzynarodowa, globalizm,
- 4) studia bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego,

Tabela 1. Konceptualizacja obszaru badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych

Formy stosunków międzynarodowych		Stosunki polityczne	Stosunki ekonomiczne	Stosunki w sferze kultury	Stosunki wojskowe	Stosunki prawno-instytucjonalne	Stosunki dyplomatyczne
Poziom analizy							
Poziom jednostki ludzkiej	decydent	przedsiębiorca	działacz kultury	żołnierz	prawnik międzynarodowy	dyplomata	
Poziom państwa	polityka zagraniczna państw	zagraniczna polityka handlowa	zagraniczna polityka kulturalna	polityka bezpieczeństwa	umowy międzynarodowe	slużba zagraniczna	
Poziom regionalny	integracja polityczna	integracja gospodarcza	tożsamość regionalna	bezpieczeństwo regionalne	organizacje regionalne	dyplomacja regionalna	
Poziom systemu międzynarodowego	system międzynarodowy	międzynarodowy system handlowy	spółeczność międzynarodowa	bezpieczeństwo międzynarodowe	organizacje globalne (system ONZ)	dyplomacja wielostronna	
Poziom transnarodowy	podmiot pozapaństwowy	przedsiębiorstwa międzynarodowe	stowarzyszenia	ruchy pacyfistyczne	organizacje pozarządowe	dyplomacja publiczna	

Źródło: opracowanie własne.

- 5) międzynarodowa ekonomia polityczna – badania integralne polityki i ekonomii na wszystkich poziomach analizy stosunków międzynarodowych,
- 6) historia stosunków międzynarodowych – historiografia nauki o stosunkach międzynarodowych.

Ich powstanie i rozwój dowodzi złożoności, różnorodności i spójności struktury nauki o stosunkach międzynarodowych. Jest naturalną konsekwencją poszukiwania bardziej adekwatnych odpowiedzi na pytania badawcze poprzez tworzenie i stosowanie specyficznych narzędzi analizy, odpowiednio do wydzielonego obszaru badawczego.

Środowisko badaczy stosunków międzynarodowych jest wspólnotą epistemiczną ukształtowaną na podstawie jasno określonych zasad postępowania naukowego, wyznającą wspólny pogląd odnośnie do obszaru badawczego oraz wchodzących w jego skład specjalności. Ważną metodą wyznaczania obszaru badawczego w nauce o stosunkach międzynarodowych jest praktyka międzynarodowych stowarzyszeń naukowych wyodrębniania sekcji problemowych. Stowarzyszenie o światowym znaczeniu, International Studies Association (ISA), ma następujące sekcje:

- 1) aktywne nauczanie stosunków międzynarodowych (Active Learning in International Affairs),
- 2) interdyscyplinarne studia porównawcze (Comparative Interdisciplinary Studies),
- 3) badania nad dyplomacją (Diplomatic Studies),
- 4) angielska szkoła stosunków międzynarodowych (English School),
- 5) migracje, nacjonalizm i etniczność (Ethnicity, Nationalism and Migrations Studies),
- 6) problematyka ekologiczna (Environmental Studies),
- 7) badania polityki zagranicznej (Foreign Policy Analysis),
- 8) studia gender i teorie feminizmu (Feminist Theory and Gender Studies),
- 9) studia nad rozwojem globalnym (Global Development Studies),
- 10) historia stosunków międzynarodowych (History of International Relations),
- 11) prawa człowieka (Human Rights),
- 12) komunikowanie międzynarodowe (International Communications),
- 13) etyka międzynarodowa (International Ethics),
- 14) prawo międzynarodowe (International Law),
- 15) organizacje międzynarodowe (International Organisations),
- 16) międzynarodowa ekonomia polityczna (International Political Economy),
- 17) międzynarodowa socjologia polityczna (International Political Sociology),
- 18) studia nad bezpieczeństwem międzynarodowym (International Security Studies),
- 19) badania nad pokojem (Peace Studies),
- 20) geografia a geografia polityczna (Political Geography and Geography Section),
- 21) religia a stosunki międzynarodowe (Religion and International Relations),
- 22) naukowe badanie procesów międzynarodowych (Scientific Study of International Processes),
- 23) teoria (Theory).

Inną interesującą propozycję określenia przedmiotu nauki o stosunkach międzynarodowych przedstawili redaktorzy anglojęzycznej encyklopedii stosunków międzynarodowych – Carlsnaes, Risse i Simmons – w której wyodrębnili następujące węzłowe problemy badawcze tej nauki²³:

- 1) polityka zagraniczna państwa,
- 2) wojna i pokój w stosunkach międzynarodowych,
- 3) współpraca w dziedzinie bezpieczeństwa,
- 4) operacje pokojowe i rozwiązywanie konfliktów,
- 5) nacjonalizm i etniczność,
- 6) finanse międzynarodowe,
- 7) handel międzynarodowy,
- 8) rozwój międzynarodowy,
- 9) integracja regionalna w perspektywie porównawczej,
- 10) międzynarodowa ochrona środowiska,
- 11) międzynarodowa ochrona praw człowieka,
- 12) prawo międzynarodowe a stosunki międzynarodowe.

3. Epistemologia stosunków międzynarodowych

Epistemologia w sposób sobie właściwy stanowi o kryteriach umożliwiających wyodrębnienie danej dyscypliny naukowej. Ogólnie rzecz biorąc, podejmuje ona problem definicji wiedzy, jej obiektywnej wartości i prawdziwości. Chodzi o wiedzę danej dziedziny, jej źródła oraz kryteria dochodzenia do niej w formie teorii naukowych. Wiedza i sposoby jej tworzenia mają charakter dynamiczny – mówimy wtedy o postępie naukowym, co przejawia się w rozwijaniu teorii i modeli o większej sile objaśnienia od dotychczas istniejących. Teorie, o których mowa, tworzy się na podstawie określonych założeń, co przejawia się w przyjmowaniu stanowiska epistemologicznego, zgodnie z którym wiedza może mieć absolutnie obiektywny albo relatywny, tj. kulturowo uwarunkowany, charakter.

Z punktu widzenia wymogów epistemologicznych nauka o stosunkach międzynarodowych na obecnym etapie rozwoju spełnia kryteria samodzielnej dyscypliny, ponieważ oferuje akceptowane przez uprawiających ją badaczy teorie objaśniające rzeczywistość międzynarodową. Należy zauważyć, że występuje tu wyjątkowy pluralizm teoretyczny, który jest ważnym wyróżnikiem tej dyscypliny. Problem ten był analizowany w światowej literaturze przedmiotu szczegółowo po raz pierwszy na łamach jubileuszowego wydania czasopisma „International Organization” (1998, Vol. 52, No. 4), pod tytułem *International Organization at Fifty. Exploration and Contestation in the Study of World Politics*. W tym samym roku ocenie teoretycznego dorobku nauki o stosunkach międzynarodowych poświęcono specjalny numer

²³ W. Carlsnaes, T. Risse, B.A. Simmons (eds), op.cit.

nie mniej prestiżowego czasopisma „International Studies Quarterly” (1998, Vol. 42, No. 4), w którym wyróżniał się artykuł Margaret G. Hermann już samym tytułem nawiązującym do mnogości perspektyw teoretycznych²⁴.

Cechą nauki o stosunkach międzynarodowych jest bogata tradycja teoretyzowania – poważny udział teoretycznego dyskursu uczonych w procesie jej kształtowania się jako dyscypliny. Historiografia tej dziedziny wiedzy pokazuje, jak ów dyskurs kształtował tożsamość teoretyczno-metodologiczną i granice dyscypliny oraz jak wpływał na poziom samowiedzy środowiska uprawiających ją badacze.

Profesor Andrzej Gałganek dostrzega trzy wielkie okresy w naukowym dyskursie o stosunkach międzynarodowych. Pierwszy został zapoczątkowany w starożytności przez Tukidydesa, autora *Wojny peloponeskiej*, i był kontynuowany przez późniejszych myślicieli, jak Machiavelli czy Hugo Grocjusz. Drugi to okres klasyczny, którego pionierami byli Carr i Morgenthau. Trzeci okres, współczesny, ogniskuje się wokół problematyki dyscyplinarności nauki o stosunkach międzynarodowych²⁵.

Wyróżnia się trzy wielkie teorie – zwane teoriami głównego nurtu – wyodrębniane na podstawie właściwych im założeń ontologicznych i epistemologicznych. Są to:

- 1) realizm (realizm klasyczny i neoklasyczny, realizm strukturalny, ofensywny i defensywny),
- 2) liberalizm, neoliberalizm instytucjonalny,
- 3) konstruktywizm (konstruktywizm wyłonił się z wielowątkowego nurtu teoretycznego określanego mianem teorii krytycznej, z której wywodzą się takie cząstkowe teorie jak: teoria systemu światowego, feminizm, neogramscianizm, poststrukturalizm i postkolonializm)²⁶.

Obok nich w nauce o stosunkach międzynarodowych rozwijane są i funkcjonują teorie cząstkowe, takie jak:

- 1) teoria społeczności międzynarodowej,
- 2) teoria wojny i pokoju,
- 3) teoria demokratycznego pokoju,
- 4) teorie zależności i współzależności,
- 5) teoria reżimów międzynarodowych,
- 6) brytyjska szkoła stosunków międzynarodowych,
- 7) teoria feministyczna,
- 8) kosmopolityzm,
- 9) teorie politycznej i ekonomicznej integracji regionalnej,
- 10) teorie globalizacji.

²⁴ M.G. Hermann, *One Field, Many Perspectives. Building the Foundation for Dialogue*, „International Studies Quarterly” 1998, Vol. 42, No. 4, s. 605–624.

²⁵ Zob. A. Gałganek, *Historia teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2009; idem, *Historia stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2013.

²⁶ Zob. N. Rengger, B. Thirkell-White, *Still Critical after These Years? The Past, Present and Future of Critical Theory in International Relations*, „Review of International Studies” 2007, Vol. 33, s. 3–24.

Teoretyczny pluralizm w nauce o stosunkach międzynarodowych, u podstaw którego leżą odmienne założenia ontologiczno-epistemologiczne, sprawia, że każda systematyka teorii ma umowny charakter. W związku z tym ważną kwestią jest wybór danej teorii, w ramach której podejmuje się badania stosunków międzynarodowych. Jest on konsekwencją przyjmowanych założeń badawczych, wyboru poziomu analizy oraz wyprowadzanych na tej podstawie hipotez badawczych. Tabela 2 pokazuje, jak różne mogą być możliwości teoretyzowania.

Profesor Jacek Czaputowicz wskazuje na jeszcze inne ważne kryteria teoretycznego wyboru, stwierdzając, że zależy on od panujących w danym okresie historycznym dominujących wartości i nastrojów wyznaczających normatywny charakter epoki: wolna wola–determinizm, optymizm–pesymizm, rywalizacja–wspólnotowość, elitaryzm–egalitaryzm²⁷.

Tabela 2. Analityczna użyteczność teorii głównego nurtu w badaniu integracji regionalnej w świetle przyjmowanych przez nie założeń badawczych

Teorie	Podstawowe założenia badawcze
Liberalizm Neoliberalizm Instytucjonalizm Liberalizm międzyrządowy	Demokracja, współzależność ekonomiczna i instytucje jako warunek pokoju i stabilności. Państwa to racjonalni egoiści, którzy dla maksymalizacji korzyści godzą się na ustanowienie wspólnych instytucji. Odnoszą się do UE jako regionalnej organizacji międzyrządowej skutecznie koordynującej działanie państw.
Realizm klasyczny Neorealizm Realizm neoklasyczny	Wielobiegunowość regionalnego systemu i polityka równowagi sił warunkiem stabilności. Wielobiegunowość regionalna źródłem niestabilności, która może być przewyżczona przez hegemonia. Państwa i ich przywódcy definiują interes narodowy poprzez percepcję struktury systemu regionalnego i wewnątrz krajowego.
Konstruktywizm	Wspólnota regionalna oparta na wartościach, zasadach, ideologii i kulturze. Tożsamość regionalna – regionalność.

Źródło: opracowanie własne.

Pluralizm w sferze teorii stosunków międzynarodowych zrodził postulat porozumienia się między ich badaczami na poziomie pytań o założenia ontologiczne i epistemologiczne. Tak w ubiegłym stuleciu narodził się realizm neoklasyczny, który jest łączeniem perspektywy subsystemowej (poziom państwa) i systemowej (poziom systemu międzynarodowego). Ale największy przełom w tej dziedzinie dokonał się w 2010 r., kiedy to dwaj amerykańscy uczeni, Rudra Sil i Peter J. Katzenstein,

²⁷ J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007, s. 43.

opublikowali pracę o potrzebie łączenia różnych podejść badawczych w postaci analitycznego eklektyzmu²⁸. W rok później inny badacz z USA, David Lake, w głośnym artykule zamieszczonym w czasopiśmie „International Studies Quarterly” wskazał na szkody w sensie poznawczym, jakie przynosi podział na swoistego rodzaju sekty akademickie przywiązane do takiej a nie innej teorii²⁹.

Publikacje, o których mowa, wyznaczyły nowe standardy teoretyczne polegające na odejściu od różnicujących środowisko badaczy wielkich debat teoretyczno-metodologicznych na rzecz podejść integracyjnych, polegających na formułowaniu w procesie badawczym założeń wyprowadzanych z różnych teorii. Oznacza to rezygnację ze stworzenia jednej wielkiej teorii stosunków międzynarodowych na rzecz formułowania teorii średniego zasięgu (ang. *middle level theory*), objaśniających jedynie dany fragment rzeczywistości międzynarodowej.

4. Metodologia nauki o stosunkach międzynarodowych

Sens metodologii w węższym znaczeniu sprowadza się do procedury wyboru metod badawczych. W znaczeniu szerszym metodologia odnosi się do założeń, jakie przyjmujemy do badania koncepcji, do teorii i zasad postępowania naukowego; jej istota polega na właściwym powiązaniu ontologii i epistemologii.

Każda dyscyplina posiada własną tradycję metodologiczną. Nie inaczej jest w przypadku nauki o stosunkach międzynarodowych. W początkowym okresie rozwoju tej dyscypliny sięgano do dorobku innych nauk (prawo międzynarodowe/prawo narodów, historia dyplomacji, geografia, nauka o polityce, ekonomia, socjologia, etnologia i kulturoznawstwo), zapożyczając od nich terminologię i metody badań. Pozostawało to w zgodzie z przekonaniem, że badanie wielowymiarowej ontologii stosunków międzynarodowych wymaga odwołania się do dorobku istniejących już dyscyplin nauk społecznych, ściślej – zapożyczenia pojęć i teorii oraz takiej ich redefinicji, która prowadziłaby do powstania spójnej (pod względem treści i logiki) siatki pojęciowej i języka nauki o stosunkach międzynarodowych. Istnienie spójnej i logicznej siatki pojęciowej jest równoznaczne z wyłanianiem się dyscypliny, rozumianym obecnie jako proces przechodzenia od wielodyscyplinarności przez interdyscyplinarność aż do transdyscyplinarności³⁰.

Znaczącym wydarzeniem w procesie kształtowania metodologicznej tożsamości nauki o stosunkach międzynarodowych było opublikowanie przez Davida Bouchera pracy pod tytułem *Political Theories of International Relations. From Thucydides to the Present* (Oxford 1998), w której dokonano ważnego – ze względu na istotę

²⁸ R. Sil, P.J. Katzenstein, *Beyond Paradigms. Analytic Eclecticism in the Study of World Politics*, New York 2010.

²⁹ D. Lake, *Why 'isms' Are Evil. Theory, Epistemology, and Academic Sects as Impediments to Understanding and Progress*, „International Studies Quarterly” 2011, Vol. 55, No. 2, s. 465–480.

³⁰ Zob. A. Gałganek, E. Halizak, M. Pietraś (red.), op.cit.

międzynarodowości – rozróżnienia między teorią polityczną a teorią stosunków międzynarodowych.

Proces, o którym mowa, przejawiał się w metodologicznej debacie na temat zakresu, w jakim pozostałe dyscypliny nauk społecznych, humanistycznych, a nawet nauki przyrodnicze są użyteczne w badaniu stosunków międzynarodowych, w formułowaniu prawidłowości ich rozwoju i funkcjonowania w postaci teorii naukowych oraz procedur ich empirycznej weryfikacji.

W swym przebiegu proces ten wpływał na metodologię i metody badań stosunków międzynarodowych. Wedle amerykańskich badaczy, obecnie jesteśmy w jego piątej fazie, charakteryzującej się stosowaniem metod matematycznych jako konsekwencji ugruntowanych wpływów teorii racjonalnego wyboru. Poprzednie cztery fazy zdominowane były kolejno przez: prawo międzynarodowe, historię dyplomacji i organizacji międzynarodowych, nauki behawioralne (psychologia, antropologia, socjologia) oraz (od lat 60. ubiegłego wieku) metody ilościowe. W każdej z tych faz odwoływano się odpowiednio do metod dedukcyjnych i indukcyjnych³¹.

Dla rozwoju metodologicznej tożsamości nauki o stosunkach międzynarodowych kluczowe znaczenie miały wielkie debaty teoretyczno-metodologiczne zapoczątkowane w połowie XX w. Pierwszą z nich toczyli między sobą tzw. idealisci i realisci. Wkrótce potem rozwinęła się kolejna debata, w której zwolennicy metod behawioralnych dowodzili ich naukowej przydatności w badaniu stosunków międzynarodowych, odrzucając metody badawcze wywodzące się z tradycji historii i prawa ze względu na ich subiektywizm. W latach 80. ubiegłego stulecia zainicjowano trzecią debatę metodologiczną w nauce o stosunkach międzynarodowych, w ramach której ujawnił się wyjątkowy pluralizm poglądów i koncepcji – najpierw między zwolennikami realizmu, liberalizmu i radykalizmu, a później między neorealizmem, neoliberalizmem i konstruktywizmem. W istocie rzeczy był to przede wszystkim spór o metodologię między tymi, którzy stali na stanowisku nacjonalizmu i metod ilościowych, a tymi, którzy uważali, że istotą jest zrozumienie zachowań podmiotów oraz zjawisk i procesów międzynarodowych.

W wyniku powyższych debat w nauce o stosunkach międzynarodowych wyłoniły się trzy wzajemnie się uzupełniające, ale pozostające w intensywnym sporze stanowiska metodologiczne³². Pierwsze odwołuje się do pozytywistycznej tradycji, a w procesie objaśnienia kluczowe znaczenie przypisuje obserwowalnym faktom i procesom, które nabierają formy materialnej. Jej zwolennicy argumentują, że uczonej musi i może być niezależny od faktów, które będą analizowane, a sam proces badawczy powinien skupić się na tym, co poddaje się bezpośredniej obserwacji, na

³¹ Zob. H. Starr, *The Quantitative International Scholar as Surfer. Ridding the Fourth Wave*, „Journal of Conflict Resolution” 1974, No. 2, s. 336–368; B. Most, H. Starr, *Inquiry Logic and International Politics*, Columbia 1989.

³² T. Łoś-Nowak, *Wyjaśniać czy interpretować: dylematy i wyzwania czwartej debaty interparadygmatycznej*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2009, t. 39, nr 1–2, s. 29–47.

podstawie której można ustalać związki przyczynowo-skutkowe. Ustalenie, odkrycie przyczynowości zachowań podmiotów oraz zjawisk i procesów międzynarodowych to zasadniczy cel tej metodologicznej orientacji, która dominuje w amerykańskiej nauce o stosunkach międzynarodowych.

W Europie dominuje postpozytywistyczna metodologia stosunków międzynarodowych, która odwołuje się do interpretacyjnej tradycji humanistycznej, czynnikom niematerialnym przypisując rolę najważniejszej siły sprawczej zachowań i procesów. Pomimo ogromnego zróżnicowania zwolenników tej opcji metodologicznej łączy ich sprzeciw wobec pozytywistycznego założenia mówiącego, że proces badawczy powinien być ograniczony do tego, co jest obserwowalne. Uważają oni, iż wybór procedury badawczej jest obciążony ideowo-kulturowymi wartościami, a przez to nie jest niezależny, w trakcie zaś jej stosowania należy uwzględnić również cechy i fakty, które nie poddają się obserwacji. Zasadniczy cel badań to zrozumienia otaczającej nas rzeczywistości, taką jaka ona jest.

W ciągu ostatnich dwóch dekad pojawiły się propozycje integralnego ujmowania tych dwóch przeciwstawnych tradycji metodologicznych, a pierwszy uczynił to Ole Wæver³³. Jednak najbardziej nośną propozycję, określaną mianem naukowego realizmu, przedstawił Aleksander Wendt, współtwórca konstruktywistycznej teorii stosunków międzynarodowych. Naukowy realizm – jako trzecie ze wspomnianych stanowisk – opiera się na założeniu mówiącym, że nauka jest w stanie odtworzyć świat realny (czyli to, co obserwowalne), ale dla jego pełnego poznania potrzebne jest dotarcie do nieobserwowalnych faktów i procesów, a pomocną rolę odgrywają w tym procesie teorie, które odzwierciedlają rzeczywistość. W związku z tym najpierw przyjmuje się założenie analogiczne, a w dalszej kolejności metodologiczne³⁴.

Trójczłonową metodologię nauki o stosunkach międzynarodowych dobrze ilustruje rysunek 2 autorstwa Colin Wight.

Na kanwie powyższego schematu pojawia się pytanie o to, co przesądza o metodologicznej specyfice nauki o stosunkach międzynarodowych i co mogłoby uzasadniać jej odrębny status teoretyczno-metodologiczny. Jest to tym bardziej uzasadnione, że metodologia ta jest pochodną ogólnych zasad i prawidłowości filozofii nauk społecznych, co oznacza przyjęcie obowiązujących kryteriów naukowości i wyboru właściwych procedur badawczych implikujących zachowanie spójności między założeniami ontologicznymi, epistemologicznymi i metodologicznymi³⁵.

Metodologiczna specyfika nauki o stosunkach międzynarodowych przejawia się w kontekstualizacji ogólnonaukowych założeń w zależności od specyfiki zjawisk i procesów międzynarodowych – czyli tego, co konstytuuje stosunki międzynarodowe

³³ O. Weaver, *The Sociology of a Not So International Discipline. American and European Developments in International Relations*, „International Organization” 1998, Vol. 52, No. 2, s. 687–727.

³⁴ A. Wendt, *Społeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008, s. 53–93.

³⁵ M. Kurki, C. Wight, *International Relations and Social Science*, w: T. Dunne, M. Kurki, S. Smith (eds), *International Relations Theories*, Oxford 2007; T. Jackson, *The Conduct of Inquiry in International Relations. Philosophy of Science and Its Implications for the Study of World Politics*, London 2011.

i co określamy mianem międzynarodowości, suwerenności państw i anarchiczności systemu międzynarodowego. Morgenthau pisał przed laty, że stosunki międzynarodowe to dziedzina, w której zjawiska i procesy, jak np. równowaga sił, mają tendencję do powtarzania się, stąd możliwe jest odkrywanie empirycznie uzasadnionych wniosków i teoretycznej systematyzacji³⁶.

Rysunek 2. Struktura metodologii nauki o stosunkach międzynarodowych

Źródło: C. Wight, *Philosophy of Social Science and International Relations*, w: W. Carlsnaes, T. Risse, B.A. Simmons (eds), op.cit., s. 36.

Ważnym w naszym przekonaniu kryterium metodologicznej specyfiki nauki o stosunkach międzynarodowych jest dominujące założenie o regularności i przewidywalności uczestników stosunków międzynarodowych (w tym przede wszystkim państw) w swych kalkulacjach, zachowaniach, działaniach i oddziaływaniach. Na podstawie tego akceptowanego przez zdecydowaną większość epistemicznej wspólnoty badaczy stosunków międzynarodowych założenia ukształtowały się dwie paradygmatyczne teorie stosunków międzynarodowych: realizm i neoliberalny instytucjonalizm. To wyjątkowo ważne kryterium identyfikacji nauki o stosunkach międzynarodowych na tle innych dyscyplin nauk społecznych.

Uznanie realizmu (jako całości, ze wszystkimi jego wersjami: klasycznym, neoklasycznym, strukturalnym, ofensywnym, defensywnym) za wiodący paradygmat nauki o stosunkach międzynarodowych uzasadnia się następującymi argumentami³⁷:

- 1) tworzy on akceptowalny system wiedzy o stosunkach międzynarodowych, oparty na ontologicznym założeniu relacji rozłączności między sferą wewnętrzną państwa a domeną międzynarodowości;
- 2) centralne kategorie pojęciowe interesu narodowego i siły ze względu na ich walor eksplanacyjny umożliwiają ujęcie istoty dziedziny stosunków międzynarodowych;

³⁶ H. Morgenthau, *The Intellectual and Political Function of Theory*, w: idem, *Truth and Power. Essays of Decade 1960–1970*, London 1970, s. 248–261.

³⁷ E. Halizak, J. Czaputowicz (red.), *Teoria realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych. Założenia i zastosowanie badawcze*, Warszawa 2014.

- 3) moc wyjaśniająca realizmu przejawia się w możliwości korzystania z niego w badaniu wszystkich dziedzin stosunków międzynarodowych, na każdym poziomie analizy;
- 4) realizm wpłynął inspirująco na rozwój alternatywnych teorii i podejść, które składają się na bogaty zbiór teorii konstytuujących dyscyplinę „stosunki międzynarodowe”.

Neoliberalny instytucjonalizm, którego twórcą jest Robert Keohane, podziela z realizmem założenie o tym, że państwa są najważniejszymi uczestnikami stosunków międzynarodowych, ale podkreśla racjonalność ich zachowań, w związku z czym są one bardziej skłonne do współpracy niż rywalizacji. Proces ten mają ułatwić „instytucje i reżimy międzynarodowe”, które są kluczowymi pojęciami tego paradygmatu³⁸.

Między zwolennikami obydwu paradygmatów trwa spór o to, czy równowaga siły czy instytucje międzynarodowe odgrywają kluczową rolę w rozwoju i funkcjonowaniu stosunków międzynarodowych.

Kolejnym aspektem metodologicznej odrębności nauki o stosunkach międzynarodowych jest problem wyboru metod badawczych. To wyjątkowo obszerna tematyka, której rozpoznanie przekracza ramy tego artykułu. Na ogół przyjmuje się, że wybór danej metody badawczej, tj. ilościowej czy jakościowej, jest uwarunkowany stawianymi pytaniami badawczymi. Nie jest całkowicie słuszne podzielane na ogół przekonanie, że pozytywistyczna metodologia implikuje metody ilościowe, a postpozytywistyczna jakościowe. W opublikowanej w 1994 r. pracy, uznawanej za fundamentalną w metodologii stosunków międzynarodowych, amerykańscy autorzy określani jako pozytywiści docenili znaczenie metod jakościowych³⁹, z drugiej strony zaś zwolennicy przeciwstawnej do pozytywizmu metodologicznej orientacji nie odzegnują się od stosowania metod ilościowych⁴⁰.

Metodologiczna tożsamość nauki o stosunkach międzynarodowych przejawia się w zapożyczeniu od innych dyscyplin teoretyczno-metodologicznych wzorców, tj. humanistycznych (filozofia, historia), społecznych (nauki polityczne, ekonomia, socjologia, prawo) i ścisłych (matematyka, statystyka). To potwierdza pogląd cytowanego profesora Bierzanka, że nauka o stosunkach międzynarodowych powstaje nie z podziału danej dyscypliny, ale syntezy innych. Proces ten definiowany jest za pomocą takich pojęć jak wielodyscyplinarność, interdyscyplinarność i neodyscyplinarność⁴¹.

Istotnym wyzwaniem dla metodologii nauki o stosunkach międzynarodowych jest wypracowane adekwatnych standardów teoretyzowania. Podobnie jak w innych

³⁸ R. Keohane, *International Institutions and State Power. Essays in International Relations Theory*, Boulder 1989.

³⁹ G. King, R. Keohane, S. Verba, *Designing Social Inquiry. Scientific Inference in Qualitative Research*, Princeton 1994.

⁴⁰ A. Klotz, C. Lynch, *Strategies for Research in Constructivist International Relations*, New York 2009.

⁴¹ Zob. P. Aalto, V. Harle, S. Moisis (eds.), *International Studies. Interdisciplinary Approaches*, London 2011; J. Aldrich, *Interdisciplinarity. Its Role in a Discipline-based Academy*, Oxford 2014.

dyscyplinach nauk społecznych, stosuje się tu dwojakiemu rodzajowi podejścia: (a) testowanie istniejących już teorii, (b) tworzenie nowych teorii, co jest funkcją odwołania się do metody dedukcyjnej i/lub indukcyjnej. W nauce o stosunkach międzynarodowych jest to przedmiotem poważnej debaty, gdyż krytycy testowania hipotez dowodzą ich małej wiarygodności ze względu na to, że odnoszą się do wąskiego obszaru rzeczywistości międzynarodowej. Zwolennikom drugiej metody zarzuca się ogólnikowość wnioskowania, niedostosowanie do regionalnego kontekstu i brak rzetelnej empirycznej podbudowy⁴².

5. Autonomizacja i instytucjonalizacja nauki o stosunkach międzynarodowych w Polsce

Nauka o stosunkach międzynarodowych w naszym kraju ma bogatą historiografię w postaci historii myśli politycznej podejmującej problematykę układania stosunków Polski z innymi państwami (władcami), przyjmowania prawa narodów (prawa międzynarodowego) i stopniowego rozwijania badań stosunków międzynarodowych we współczesnym rozumieniu. Z oczywistych względów zasygnalizowane zostaną najważniejsze problemy, mające znaczenie dla rozwoju tej dyscypliny poprzez jej instytucjonalizację i autonomizację.

Tradycja refleksji o stosunkach międzynarodowych w Polsce sięga XV w. Działalność i tworzył wówczas Stanisław ze Skarbimierza – pierwszy w naszej historii autor, który pisał o potrzebie pokojowego układania relacji między ludźmi i formułował postulat przeniesienia tej reguły na stosunki między władcami państw. W podobnym duchu wypowiadali się później Andrzej Frycz Modrzewski, apelując o to, aby relacje między państwami układać na fundamencie prawa, a także Stanisław Leszczyński i Stanisław Staszic⁴³.

Następnie rozbiory Polski pobudzały nie tylko do zrywów powstańczych, ale także do prób opisu czy wręcz naukowego uogólnienia zaistniałej sytuacji. Za przykład może służyć działalność publicystyczna księcia Adama Czartoryskiego i publikacje innych autorów⁴⁴. Były to ważne przesłanki zainteresowania problematyką międzynarodową w Polsce w drugiej połowie XIX w.

⁴² Więcej na temat tego dyskursu zob. G. King, L. Zeng, *Explaining Rare Events in International Relations*, „International Organization” 2001, Vol. 55, No. 3, s. 693–715; J. Friedrichs, F. Kratochwil, *On Acting and Knowing. How Pragmatism Can Advance International Relations Research and Methodology*, „International Organization” 2009, Vol. 63, No. 4, s. 701–731; A. Johnston, *What (if Anything) Does East Asia Tell Us about International Relations Theory?*, „Annual Review of Political Science” 2012, No. 15, s. 53–78.

⁴³ J. Symonides, *Problemy wojny i pokoju w tradycji polskiej myśli politycznej*, „Sprawy Międzynarodowe” 1979, nr 9, s 7–16.

⁴⁴ M. Kukiel, *Czartoryski and European Unity*, Princeton 1955; V. Krasinski, *Is the Power of Russia to Be Reduced or Increased by the Present War? The Polish Question and Panslavism*, London 1855, cyt. za: H. Kohn, *Pan-Slavism. Its History and Ideology*, New York 1960.

Badania i dydaktyka stosunków międzynarodowych zaczęły się rozwijać w XVIII w. na gruncie prawa narodów (będącego najpierw częścią filozofii), które od czasów Grocjusza stopniowo przekształcało się w samoistny przedmiot badań, a w praktyce stało się podstawą układania stosunków między narodami. Prawo narodów jako przedmiot akademicki po raz pierwszy zaczęto wykładać na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1748 r.⁴⁵

W 1874 r. profesor Antoni Białecki z Wydziału Prawa i Administracji Szkoły Głównej w Warszawie opublikował pracę *Prawidłowość stosunków międzynarodowych. Rzecz z powodu dzieła pod tytułem: O jurysdykcji Konsulów na Wschodzie przez Teodora Martensa*, którą należy uznać za pierwsze w polskim piśmiennictwie naukowym opracowanie poświęcone stosunkom międzynarodowym we współczesnym tego słowa znaczeniu.

W Polsce niepodległej w okresie międzywojnia 1918–1939 czołowym ośrodkiem badań stosunków międzynarodowych był Wydział Prawa Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie: już w 1915 r. opublikowano tu pierwszy w Polsce podręcznik do nauki prawa międzynarodowego autorstwa Zygmunta Cybichowskiego *Prawo narodów. System prawa międzynarodowego*.

Pracownicy naukowcy Wydziału Prawa Uniwersytetu we Lwowie rozwijali pioniersko badania nad stosunkami międzynarodowymi jako formą stosunków społecznych, uwzględniając kryteria ekonomiczne, kulturowe i polityczne. To tam, po raz pierwszy w Polsce, wprowadzono kształcenie w zakresie stosunków międzynarodowych jako specjalność obejmującą trzy lata studiów. Jeszcze większym osiągnięciem była współpraca międzynarodowa, a zwłaszcza udział licznej grupy lwowskich uczonych w pracach Konferencji Wyższych Studiów Międzynarodowych (La Conférence des Hautes Etudes Internationales), działającej pod auspicjami Instytutu Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej i Ligi Narodów. Doceniając znaczenie stosunków międzynarodowych jako sfery praktyki, w ramach tej placówki podjęto prace nad określeniem uniwersyteckiego statusu stosunków międzynarodowych.

Można wręcz postawić tezę, że w tamtym okresie ukształtowała się lwowska szkoła stosunków międzynarodowych, której czołowym przedstawicielem był profesor Ehrlich (1889–1969), autor licznych publikacji zagranicznych oraz wspomnianej już pionierskiej pracy *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, opublikowanej po zakończeniu wojny w 1947 r. w Krakowie. Wśród innych przedstawicieli tej szkoły wymienić należy takich profesorów jak: Stanisław Hubert (1905–1983), który w 1937 r. opublikował pracę *Stosunki międzynarodowe jako przedmiot badań*, Zygmunt Cybichowski, Kazimierz Grzybowski, Tadeusz Halewski (autor pierwszej pracy o prawie lotniczym w Polsce), Stanisław Nahlik (po wojnie profesor prawa międzynarodowego na Uniwersytecie Jagiellońskim) oraz Antoni Deryng, podejmujący m.in. tematy mniejszości narodowych i prawnomiędzynarodowego statusu Gdańska.

⁴⁵ M. Lachs, *Rzecz o nauce prawa międzynarodowego*, Warszawa 1986.

Jego definicję stosunków międzynarodowych (zamieszczoną w artykule francuskojęzycznym z 1936 r.) przytacza Morgenthau, uważany za ojca założyciela nauki o stosunkach międzynarodowych. Oto jej treść w angielskim oryginale: „The Science of International Relations has primarily descriptive character. It is somewhat in order of contemporary history of nations, covering all fields: economics, trade, exchange, movement of production, of goods, currency, as well as politics and culture (...). The factor uniting the problems which form the science of international relations is their international character, that is to say, the tie which is created among all domains of social life when that life transgresses the limits of one single nation and influences the relations among nations”⁴⁶.

Powyższa definicja nauki o stosunkach międzynarodowych dowodzi ówczesnego zaawansowania konceptualizacji tej dziedziny stosunków społecznych; wskazuje, że są one funkcją oddziaływań ekonomicznych, politycznych i kulturowych, a tym, co ją wyróżnia, jest kryterium międzynarodowości (*their international character*). Dzięki tym elementom definicyjnym zachowuje ona walor aktualności do chwili obecnej – z wyjątkiem twierdzenia, że nauka ta ma opisowy charakter, gdyż od tego czasu rozwinięto oryginalne teorie stosunków międzynarodowych.

Okres PRL-u aż do połowy lat 70. XX w. charakteryzował się całkowitą stagnacją w badaniach stosunków międzynarodowych, które zostały podporządkowane standardom polityczno-ideologicznym. Zmianę w tej dziedzinie przyniosła dopiero tzw. dekada Gierka (zapoczątkowana w grudniu 1970 r.) z projektem modernizacji, opartym na selektywnej współpracy gospodarczej z Zachodem – co objęło także dziedzinę nauki. Symbolem tego otwarcia w odniesieniu do badań stosunków międzynarodowych było opublikowanie wzmiankowanej już, kanonicznej wręcz pracy profesora Bierzanek w 1971 r. Warto nadmienić, że pierwszą pracę doktorską (autorstwa Aliny Prystrom) na temat realizmu obroniono na Uniwersytecie Warszawskim w 1974 r. Na uczelniach wyższych, w tym przede wszystkim na uniwersytetach, rozpoczął się proces organizowania badań i dydaktyki stosunków międzynarodowych. Ważną datą w tym procesie był 1976 r., kiedy to na Uniwersytecie Warszawskim w ramach Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych utworzono pierwszy w Polsce Instytut Stosunków Międzynarodowych⁴⁷.

Publikacje indywidualne i zbiorowe lat 70. i 80. minionego stulecia to – z dzisiejszej perspektywy – interesujący materiał historyczny, stwarzający okazję do ocen na temat teoretyzowania, rzetelności badawczej i kultury metodologicznej poszczególnych badaczy. Na ich podstawie można wnioskować o ewolucji i postępie w badaniach stosunków międzynarodowych. To wtedy został zapoczątkowany

⁴⁶ H. Morgenthau, *Area Studies and the Study of International Relations*, „International Social Science Bulletin” 1952, No. 4.

⁴⁷ R. Bierzanek, *Przez wiek XX. Wspomnienia i refleksje*, Warszawa 2006; E. Haliżak i in. (red.), *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 2006.

proces samoidentyfikacji środowiska jako badaczy stosunków międzynarodowych. Nawet ci pracownicy naukowcy ówczesnej doby, którzy odwoływali się do metodologii marksizmu, widzieli potrzebę wydzielenia odrębnej dyscypliny „stosunki międzynarodowe”⁴⁸.

Transformacja ustrojowa w Polsce to nowy jakościowo etap w rozwoju nauki o stosunkach międzynarodowych. W ciągu ostatniego ćwierćwiecza dokonała się autonomizacja i instytucjonalizacja tej dyscypliny naukowej. Najważniejszym katalizatorem zmian były wyzwania związane z reorientacją polskiej polityki zagranicznej, kierującej się w stronę instytucji zachodnich, takich jak NATO i Unia Europejska. Stworzyło to zapotrzebowanie na nową wiedzę i umiejętności w dziedzinie stosunków międzynarodowych. Stąd od początku lat 90. ubiegłego wieku wprowadzano na uczelniach wyższych nowy kierunek studiów: stosunki międzynarodowe. Po raz pierwszy uczyniono to w Instytucie Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego w 1991 r. Z czasem kierunek ten zyskał wysoką pozycję wśród nauk społecznych i humanistycznych.

Jednocześnie ujawniła się silna tendencja do autonomizacji badań stosunków międzynarodowych wobec innych dyscyplin na podstawie powszechnie akceptowanego twierdzenia, że specyficzny przedmiot badań wymaga odrębnego nauczania i badania. W procesie tym przekroczony został próg wielodyscyplinarności na rzecz integralnego języka dziedziny i konstytuujących ją teorii. Autonomizacji badań stosunków międzynarodowych towarzyszy ich zaawansowanie instytucjonalne, postępujące na dwóch płaszczyznach. Pierwsza to ośrodki naukowo-badawcze finansowane przez państwo, jak działający od 1948 r. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, oraz te finansowane ze źródeł prywatnych – Fundacja im. K. Puławskiego czy Fundacja im. K. Skubiszewskiego. W Polsce obecne są również filie zagranicznych ośrodków badawczych, jak np. biuro Fundacji Marshalla (German Marshall Fund of the United States).

Druga płaszczyzna instytucjonalizacji to ekspansja uczelnianych jednostek organizacyjnych, mających w nazwach własnych termin „stosunki międzynarodowe” (pracownie, zakłady, katedry, instytuty, wydziały). Proces ten jest najbardziej zaawansowany na uniwersytetach, tam gdzie istnieją zintegrowane środowiska badaczy stosunków międzynarodowych, które można określić jako szkoły stosunków międzynarodowych ze względu na wyrażenie ukształtowany profil specjalizacyjny i problematykę badań.

Analiza stanu badań i potencjału badawczego nauki o stosunkach międzynarodowych w Polsce przekracza ramy tego artykułu. Zadanie to powinno być zrealizowane w formie opracowania naukowego, na podstawie którego możliwe byłoby zidentyfikowanie tożsamości i specyfiki tej dyscypliny w naszym kraju. Jest to zgodne

⁴⁸ A. Bodnar, M. Karwat, *Problem metodologicznego statusu kategorii nauki stosunków międzynarodowych*, w: E.J. Pałyga, J. Symonides (red.), *Marksistowska nauka stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1979, s. 1–24.

z ogólnoświatową tendencją widoczną na międzynarodowych kongresach, gdzie prezentowane są dokonania badawcze narodowych szkół stosunków międzynarodowych.

6. Podsumowanie

Od postawionego przez Mortona Kaplana pytania: „czy stosunki międzynarodowe są dyscypliną naukową?”, upłynęło ponad 60 lat. W tym czasie w nauce o stosunkach międzynarodowych dokonał się postęp w teoretyzowaniu, co poświadcza wielość teorii, spośród których realizm i neoliberalizm instytucjonalny stanowią główne paradygmaty objaśniania. W wyniku organicznego rozwoju tej dyscypliny uzgodniono katalog problemów i procesów międzynarodowych, tworzących przedmiot badania. Nie należy zapominać o bezprecedensowej instytucjonalizacji tej dyscypliny na uczelniach, rozwoju ośrodków badawczych, krajowych i międzynarodowych stowarzyszeń naukowych oraz rozwoju dydaktyki stosunków międzynarodowych.

Przeprowadzona przez nas analiza dowodzi, że nauka o stosunkach międzynarodowych jest odrębną dyscypliną, ponieważ: a) posiada określony przedmiot badań, b) posiada własne teorie i paradygmaty, c) badania są prowadzone wedle właściwej dla niej metodologii. To przesądza o jej samodzielnym i autonomicznym statusie wśród innych dyscyplin. Dzięki własnemu warsztatowi teoretyczno-metodologicznemu nauka ta jest w pełni predestynowana do udzielenia adekwatnych odpowiedzi na pytania dotyczące współczesnych stosunków międzynarodowych – odpowiedzi, których nie mogą dostarczać inne dyscypliny.

Mając na uwadze powyższe wnioski, odpowiedź na postawione przez Mortona Kaplana pytanie o dyscyplinarność nauki o stosunkach międzynarodowych może być jednoznacznie pozytywna. Ostatecznie zaświadcza o tym intersubiektywna zgoda badaczy w kraju i za granicą.

The Subject, Theory and Methodology of the Science of International Relations

The purpose of this article is to seek an answer to the question about the theoretical and methodological identity of the science of international relations. The discussion on this topic started in Poland and in the world after World War II. In 1947, Ludwik Ehrlich wrote that the science of international relations deals with the broadest kind of the coexistence of people – the coexistence of the entire mankind, the ‘coexistence of nations’. Remigiusz Bierzanek, in turn, wrote in 1971 that the scientific discipline of international relations had emerged in a synthetic manner rather than as a result of the division of any pre-existing broader discipline. Thus, he was the first scholar in Poland to point out the multi- and interdisciplinary character of this discipline.

The article is based on the assumption that the attributes of the disciplinary character of the science of international relations can be identified on the basis of ontological, epistemological and methodological criteria. In the ontological perspective, the categories of ‘sovereignty’ and ‘internationality’ as well as distinguishing the levels of analysis make it possible to define the subject and scope of research of international relations. In the epistemological perspective, it is characterised by having its own theories and a rich tradition of theorizing. The science of international relations has its own specific methodology adjusted to the subject of research. It also has its own history and historiography, which are important for furthering the development of the discipline’s identity and the theoretical and methodological self-awareness of the scholars conducting research in this discipline.

Keywords: research area of International Relations, Remigiusz Bierzanek, Ludwik Ehrlich, realism, institutional neoliberalism, internationality, positivism, post-positivism, analysis of the foreign policy, level of analysis, theories of international relations, historiography of International Relations, scientific realism